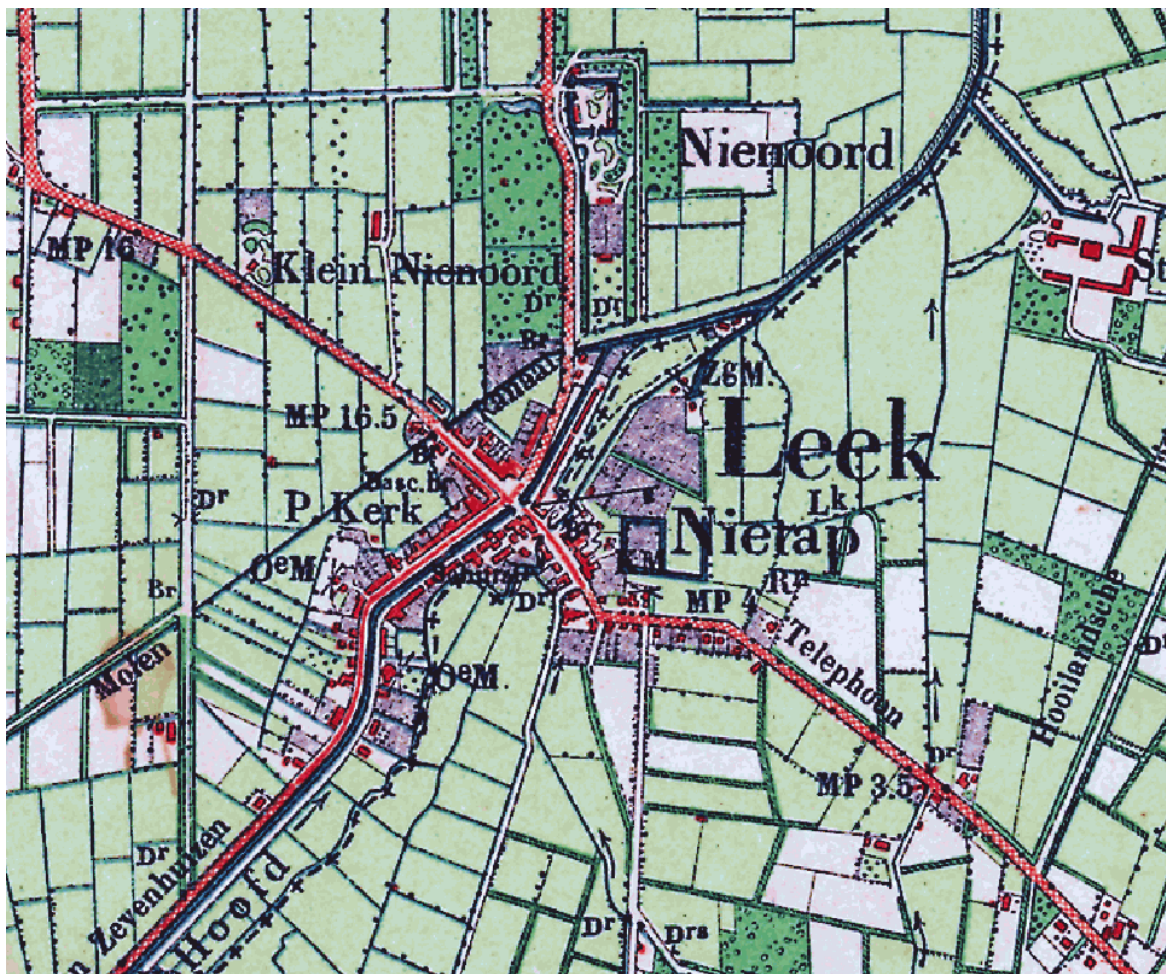

Centrumgebied Leek, gemeente Leek

Een Archeologisch Bureauonderzoek

Administratieve gegevens

provincie: Groningen

gemeente: Leek

plaats: Leek

toponiem: Centrum

bevoegd gezag: gemeente Leek

opdrachtgever: gemeente Leek

uiterste coördinaten: noord 222.028/575.840
oost 222.454/575.714
zuid 222.182/575.291
west 221.892/575.814

centrumcoördinaat: 222.156/575.584

kaartblad: 7C

onderzoeksmeldingsnummer: 53117

beheer documentatie: Libau, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, gemeente Leek en E-depot

uitvoerder: Libau

rapport: 12-153

auteur: N. van der Mei

autorisatie: drs. A. Mennens-Van Zeist

telefoon: 050-3126545
fax: 050-3123362
e-mail: info@libau.nl

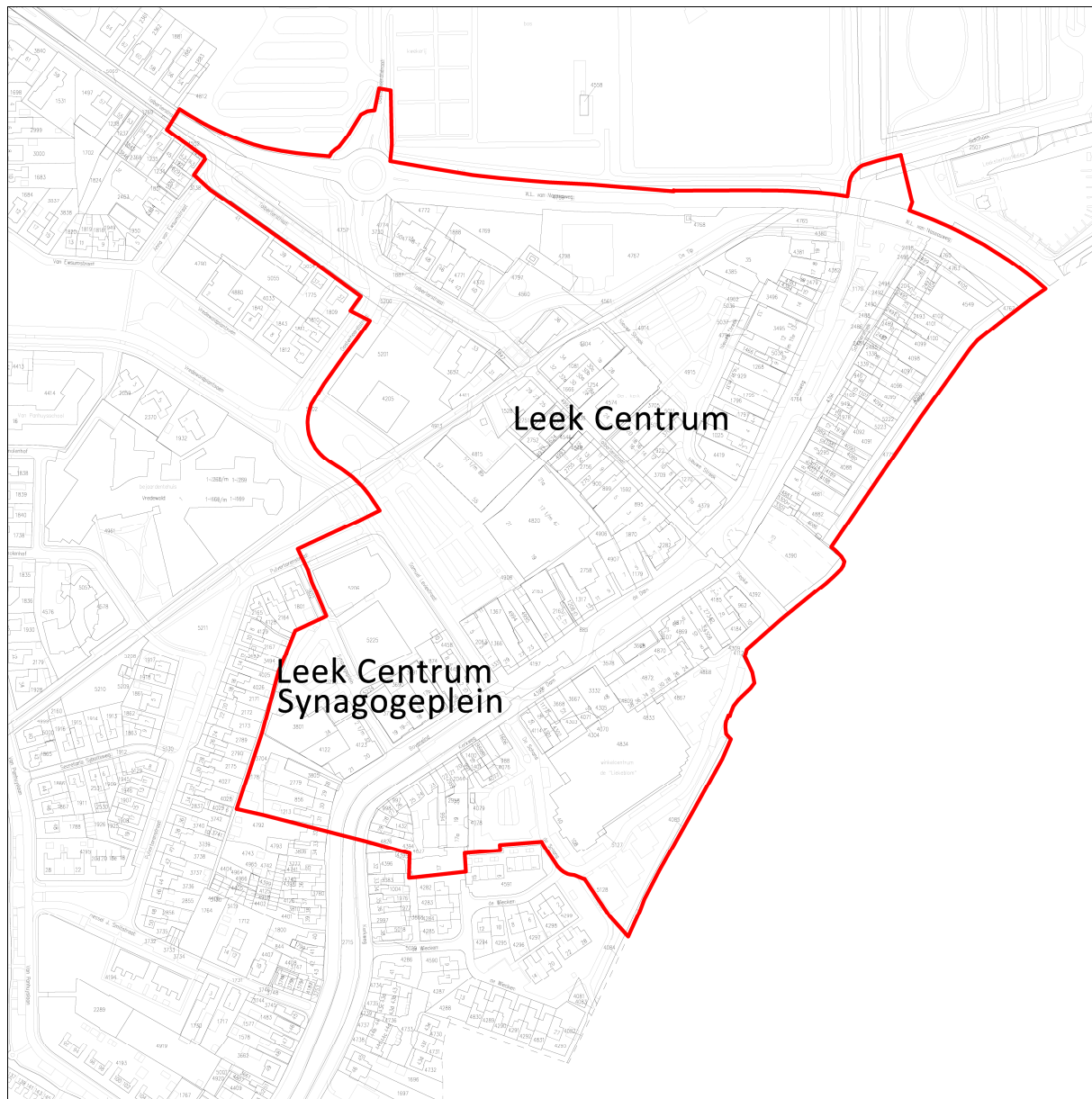

Centrumgebied Leek (gemeente Leek)

Een Archeologisch Bureauonderzoek

Planvoornemen

In opdracht van de gemeente Leek, vertegenwoordigd door de heer S. van Sloten, is een bureauonderzoek uitgevoerd voor het centrumgebied van Leek (zie figuur 1). Aanleiding voor het onderzoek is de herziening van een aantal bestemmingsplannen die van kracht zijn in dit gebied. Het betreffende gebied wordt hierna verder aangeduid als plangebied.

Figuur 1: Ligging van het plangebied (aangegeven met een rood kader) binnen het dorp Leek (bron: gemeente Leek).

Informatie

Leek ligt in de streek Vredewold in het Zuidelijk Westerkwartier. Geologisch gezien vormt dit gebied de noordelijke uitloper van het Drents Plateau, dat hier door beekdalen sterk versneden is. Het dorp Leek is ontstaan op de flank van een pleistocene rug, bij een sluis in het beekje de Leke. Deze beek voerde oorspronkelijk het overtollige water uit de hoogveenmoerassen af naar het noorden.

Het ontstaan van de 16de-eeuwse veenontginningsnederzetting Leek hangt samen met de stichting van de borg Nienoord door de familie van Ewsum. De heren van Nienoord hielden zich bezig met de winning en verkoop van turf in de omgeving. Voor de afvoer van de turf moest ook een infrastructuur aangelegd worden, zoals kanalen, sluizen en bruggen. Zo werd in 1558/1559 het Leekster Hoofddiep gegraven in de richting van Zevenhuizen. Leek was mede door de waterwegen dan ook vooral een plaats van handelaren, neringdoenden, verveners en schippers.

Aardkundige waarden

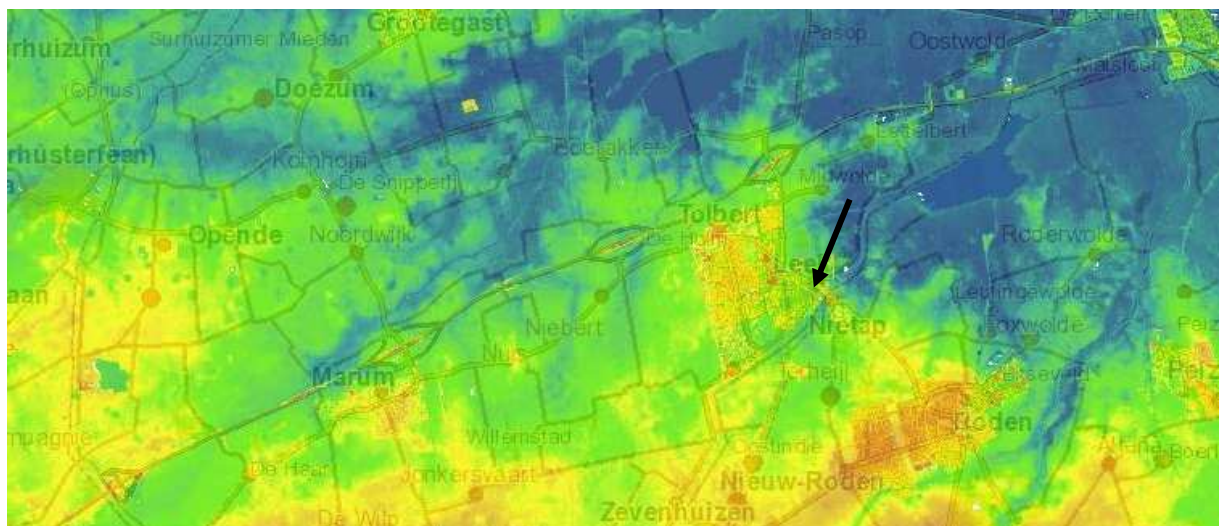
Op de geomorfologische kaart is Leek vanwege de bebouwing niet gekarteerd. Gezien het aangrenzende gebied ligt het centrumgebied van Leek grotendeels op een zwak golvend dekzandlandschap op grondmorene (code 3L2; zie bijlage: Geomorfologische kaart). Het zuidoosten van het plangebied ligt in een dalvormige laagte zonder veen (2R2). Dit is het oude stroomdal van het riviertje de Leke. De fysisch geografische kaart van de provincie Groningen sluit qua beeld aan bij de geomorfologische kaart (zie bijlage: Fysisch geografische kaart).

Ook op de bodemkaart is Leek weergegeven als bebouwd gebied (zie bijlage: Kaart archeologie). Gezien het aangrenzende gebied komen in het grootste deel van het plangebied hoge zwarte enkeerdgronden (zEZ21) en laarpodzolgronden (cHn21) voor, ontstaan in leemarm en zwak lemig fijn zand. In het (zuid)oosten van het plangebied komen in het voormalige stroomdal van de Leke madeveengronden (code aVz) en meerveengronden (code zVz), op zand zonder humuspozol beginnend ondieper dan 120 cm, voor. Op de overgang van de pleistocene rug naar het beekdal komt nog een kleine strook voor met moerige podzolgronden met een humushoudend zanddek en een moerige tussenlaag (zWp).

De aanwezigheid van podzolgronden in een groot deel van het plangebied duidt op een goede ontwatering van het dekzand. In de prehistorie vestigde men zich bij voorkeur op dit soort droge plaatsen. Vooral in combinatie met het beekdal van de Leke waren deze gronden uitermate geschikt als kampplaats en als jacht- en visplek. Van de bronstijd tot de middeleeuwen maakten vernatting en veengroei de bewoning in het plangebied moeilijk of zelfs onmogelijk.

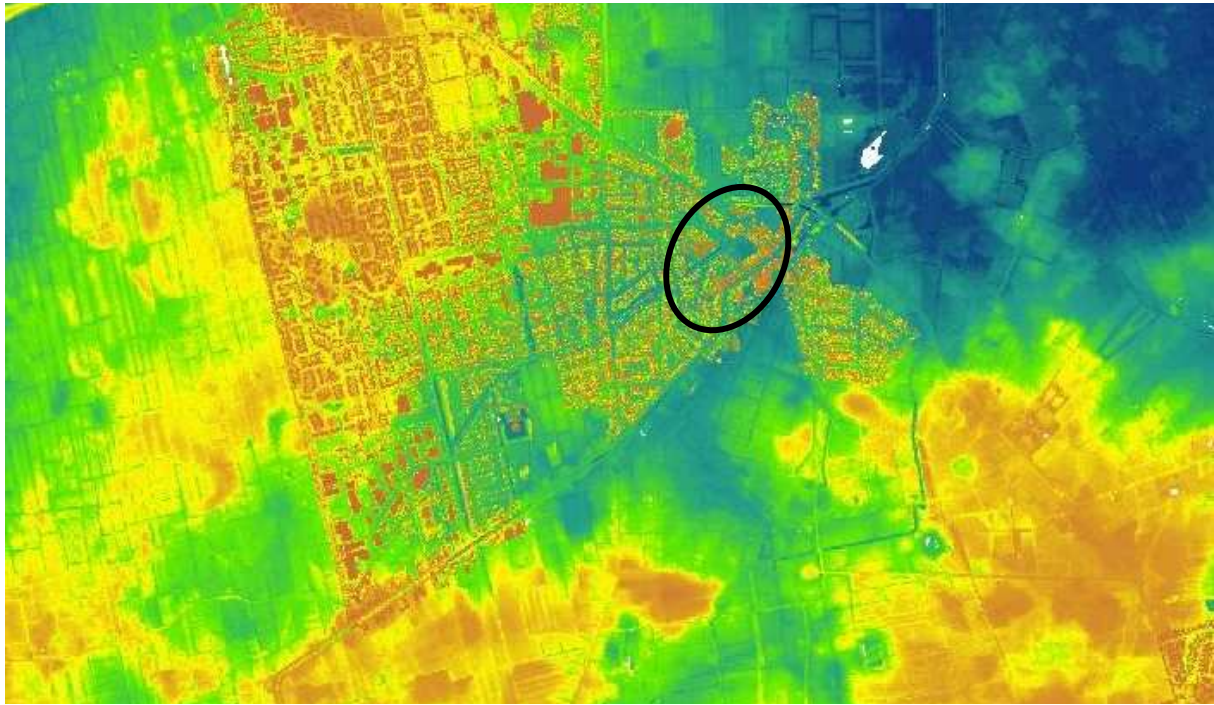
Het voorkomen van hoge zwarte enkeerdgronden en laarpodzolgronden duidt op de aanwezigheid van een cultuur- of esdek, dat is ontstaan als gevolg van plaggenbemesting en bezandingen. Deze vorm van bodemverbetering komt voor vanaf de late middeleeuwen. Vanwege het doorspitten van de mest in de zandondergrond kan de bovenlaag van het dekzand iets verstoord zijn geraakt. Door een esdek blijven onderliggende archeologische resten echter vaak wel gevrijwaard van aantasting door latere (recente) bodemingrepen.

Op de kaart van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN-kaart) is goed te zien dat Leek is gelegen op de noordelijke uitlopers van het Drents Plateau (figuur 2). Ook is te zien dat het plangebied relatief laag op de flank van de glaciële rug ligt en dat het zuidoostelijke deel van het plangebied in het beekdal van de Leke ligt (figuur 3). Het plangebied ligt echter wel boven NAP.

Figuur 2: AHN-kaart waarop te zien is dat Leek is gelegen op de noordelijke uitlopers van het Drents Plateau. De rode, oranje en gele tinten geven de relatief hoge delen van het landschap aan; de groene en blauwe tinten de relatief lage delen. De ligging van het plangebied is aangegeven met een pijl.

Figuur 3: AHN-kaart met aangepaste legendawaarden waarop te zien is dat Leek relatief laag gelegen is. De ligging van het plangebied is aangegeven met een ellips.

Bekende archeologische waarden

Het plangebied is niet op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK) geregistreerd als archeologisch terrein (zie bijlage: Kaart archeologie). Ook zijn van het terrein geen archeologische vondsten bekend (geen registraties van vondsten in de archeologische database ARCHIS). In de nabije omgeving van het plangebied komen drie AMK-terreinen voor: het 16de-eeuwse landhuis Nienoord (archisnummer 7081), de 15de-eeuwse Auwemborg (archisnummer 5307) en de Rodenburg uit de nieuwe tijd (archisnummer 7078). Ook zijn in de omgeving van het plangebied meerdere waarnemingen gedaan, waaronder vuurstenen artefacten uit het laat neolithicum (waarnemingsnummers 300449 en 60298), merovingische munten (waarnemingsnummers 6814 en 300496) en de resten van de Thedemborg bij Nietap (waarnemingsnummers 403483 en 413647). Tot slot is ten zuidwesten van het plangebied een mogelijk Celtic Field (akkercomplex uit de ijzertijd) aangetroffen (waarnemingsnummer 1090).

Waterwegen

In 1558/1559 werd het Leekster Hoofddiep gegraven tussen Zevenhuizen en het Leekstermeer. Dit eerste veenkoloniale kanaal in de provincie Groningen diende voor de afwatering van het veengebied en om turf te kunnen transporteren naar de turfmarkten (met name de stad Groningen). In het plangebied, direct ten westen van de kerk, lag het eerste van drie verlaten in dit kanaal (zie figuur 7). Het deel van het Leekster Hoofddiep binnen de bebouwde kom van Leek is in 1967 gedempt.

Op een kaart van onbekende datum (vermoedelijk uit het midden van de 18de eeuw), wordt ten noorden van het Leekster Hoofddiep het Oude Diep aangegeven (zie figuur 4). De naam Oude Diep wijst op een oude waterloop, al dan niet (deels) natuurlijk. Deze waterloop komt ook voor op een kaart uit 1800 van de waterwegen in het gebied. Op de kaart van Beckeringh uit 1781 is te zien dat ten noorden van Leek een beekje liep, een zijtak van de Leke (zie figuur 5). Het oostelijke deel van het Oude Diep volgt de loop van deze beek, om vervolgens naar het zuidwesten toe af te buigen en bij de Wolfeschans uit te komen. Het Oude Diep zelf wordt niet door Beckeringh aangegeven.

Volgens dhr. J. Wilkens (Rolde), amateurarcheoloog en lid van de historische vereniging Leek, is nabij de (inmiddels gesloopte) school op de hoek van het Synagogeplein en de Pulvertorenstraat in het verleden een watergang aangetroffen. Deze is gedateerd op eind 16de eeuw door middel van een trouwring in de onderste vulling (informatie bij onderzoeksmelding 38476 in ARCHIS). Vermoedelijk betreft het hier het Oude Diep.

Op de kadastrale minuut van 1827 is het restant van het Oude Diep slechts deels zichtbaar als perceelssloot (zie figuur 7).

Figuur 4: Uitsnede uit het 'Plan van De Leek en Nieuwe Tap', vermoedelijk uit het midden van de 18de eeuw, waarop het Oude Diep is aangegeven (rode pijlen; bron: www.watwaswaar.nl)

Figuur 5: Uitsnede uit de 'Beckeringskaart' van 1781 met daarop geprojecteerd de globale loop van het Oude Diep (rode stippellijn). De pijl wijst naar het in de tekst genoemde zijbeekje van de Leke.

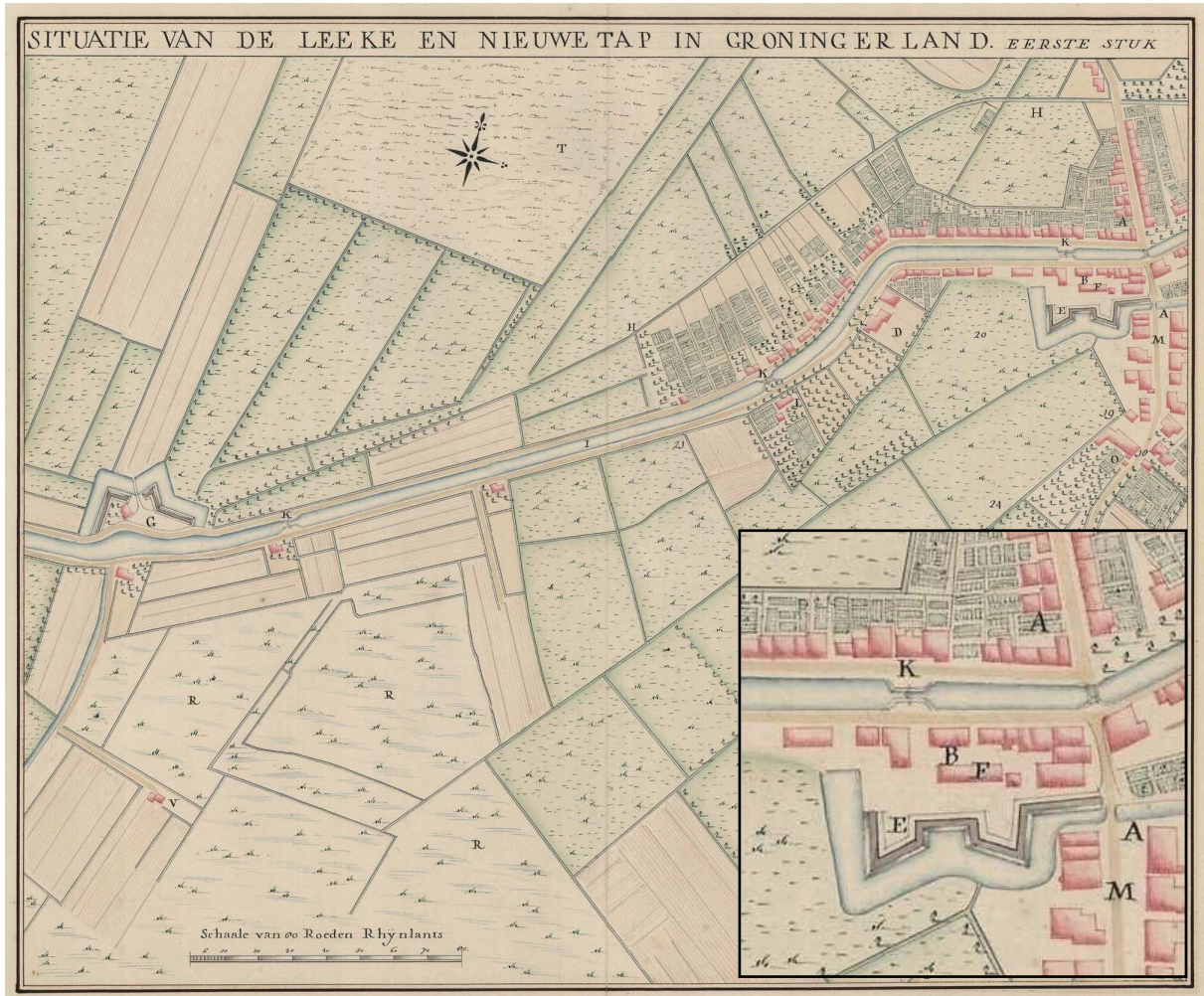
Aan het eind van de 18de eeuw werd aan de oostzijde van het plangebied (toen nog deel van de provincie Drenthe) een nieuwe, brede sloot gegraven die aansloot op het Leekster Hoofddiep en van waaruit de veerdienst naar de stad Groningen kon vertrekken. Dit gebeurde op initiatief van de bewoners van Nietap die ontevreden waren met het feit dat het toenmalige veer vanuit Leek in handen was van de heren van Nienoord. Op 10 april 1792 vertrok de eerste beurtvaart vanuit de nieuwe vaart richting Groningen.

Aan het begin van de 19de eeuw werd ten noorden van het Hoofddiep en het Oude Diep het Molenkanaal gegraven. Het oostelijke deel van dit nieuwe kanaal overlapt met het Oude Diep (en dus het voormalige beekje), echter loopt het Molenkanaal veel verder door naar het westen. Aan dit nieuwe kanaal werden in 1805 drie molens gebouwd, die dienden voor de opvoering van het water in het Hoofddiep boven het derde verlaat. De eerste van deze drie molens was gelegen binnen het plangebied, ongeveer op de plaats waar het huidige Vredewoldplantsoen overgaat in de Samuel Leviestraat (zie figuur 7). De molen is in 1877 afgebroken (bron: www.molendatabase.org).

Vestingwerken

In 1592, tijdens de tachtigjarige oorlog, werd ten oosten van het Hoofddiep langs de zandweg van Roden naar Midwolde een schans aangelegd (zie figuur 6). Tijdens het beleg van Groningen in 1594 speelde de schans een belangrijke rol bij het aanvoeren van proviand vanuit Friesland. In 1624 werd het oorspronkelijke hoornwerk verlengd tot de overzijde van de weg naar Roden (Lepage 1994). De contouren van deze latere vorm van de schans zijn nog tot ver in de 20ste eeuw zichtbaar gebleven in de grens tussen Groningen en Drenthe. Ook op de kadastrale minuut uit 1827 is deze vorm goed te zien (zie figuur 7).

Figuur 6: Kaart van 'De Leeke en Nieuwe Tap in Groningerland' uit ca. 1750 van de hand van W.T. en D.W.C. Hattinga met daarop de eerste vorm van de schans (www.watwaswaar.nl).

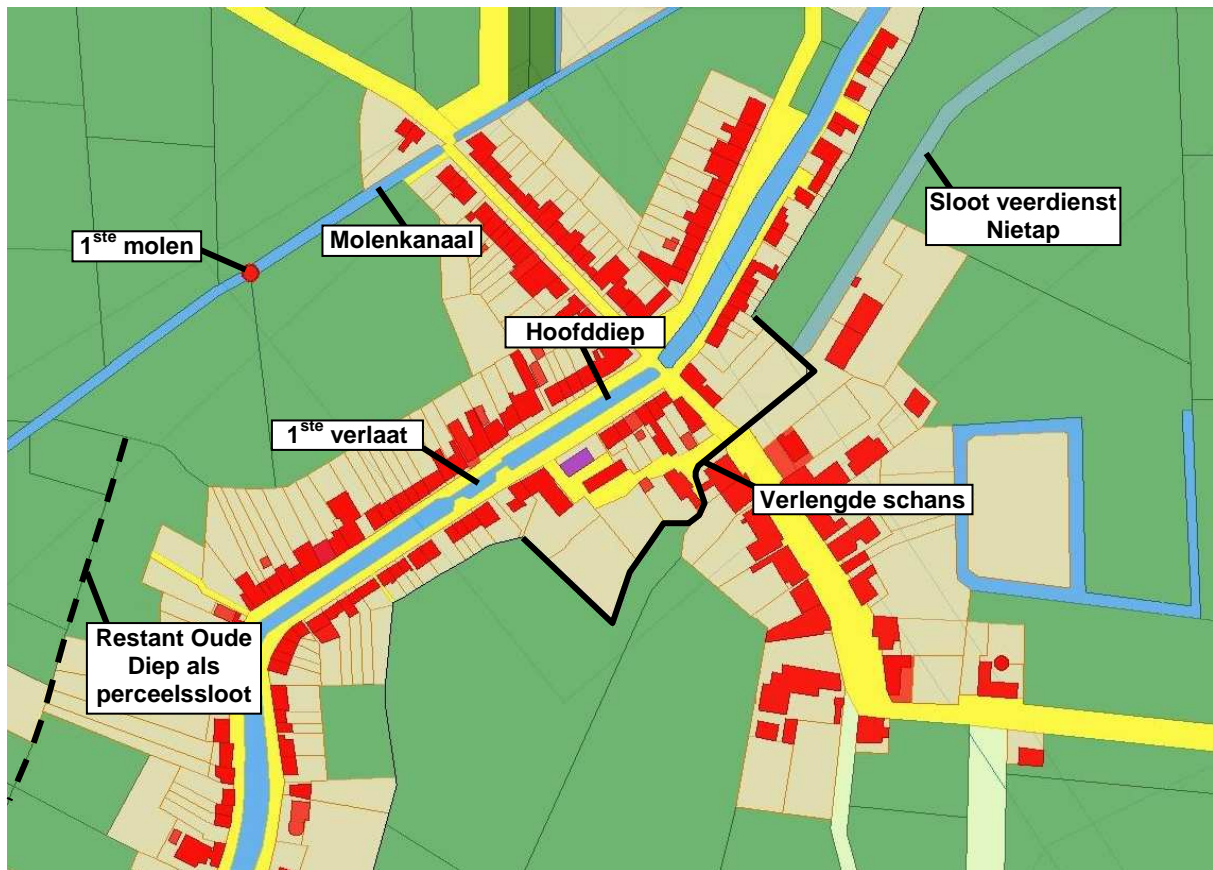
Historische bebouwing en grondgebruik

De ligging van de schans aan de oostzijde van het Hoofddiep wijst er op dat ten tijde van de aanleg alleen bebouwing langs de westzijde van deze waterloop moet hebben gestaan. Vanaf de schans moest men immers vrij zicht hebben, niet alleen naar het oosten, maar ook naar het noorden en zuiden.

In de tweede helft van de 17de eeuw kreeg Leek een eigen kerk. De bouw van deze kerk, die is gelegen aan de Dam, begon in 1660 in opdracht van Carel Hieronymus Von Inn und Kniphausen en zijn vrouw Anna van Ewsum, Borgheer en Vrouwe van de Borg Nienoord. Het was een eenvoudig stenen kerkje met een sober interieur (website Protestantse Gemeente Leek – Oldebert).

Op de kadastrale minuut uit 1827 is te zien dat de bebouwing van het dorp Leek is geconcentreerd aan weerszijden van het Hoofddiep en aan weerszijden van de weg Midwolde-Roden tot aan het Molenkanaal (zie figuur 7). De omringende gronden zijn in gebruik als weiland. Aan het begin van de 20ste eeuw breidde de bebouwing langs de weg Midwolde-Roden zich uit tot voorbij het Molenkanaal. Pas vanaf de jaren '60 van de 20ste eeuw vonden in Leek grote dorpsuitbreidingen plaats, waarbij uiteindelijk het gehele plangebied bebouwd raakte.

Figuur 7: Uitsnede van de kadastrale minuut van 1827 (via www.watwaswaar.nl) met de in de tekst genoemde historische elementen. De bebouwing van het dorp Leek is geconcentreerd rond het Hoofddiep en de weg naar Roden.

Overweging en advies

Het plangebied is gelegen op de flank van een met dekzand bedekte pleistocene rug, langs het riviertje de Leke. De aanwezigheid van podzolgronden in een groot deel van het plangebied duidt op een goede ontwatering van het dekzand. In de prehistorie vestigde men zich bij voorkeur op dit soort droge plaatsen. Vooral in combinatie met het beekdal van de Leke waren deze gronden uitermate geschikt als kampplaats en als jacht- en visplek. Vernatting en veengroei maakten bewoning vanaf de bronstijd echter moeilijk of zelfs onmogelijk.

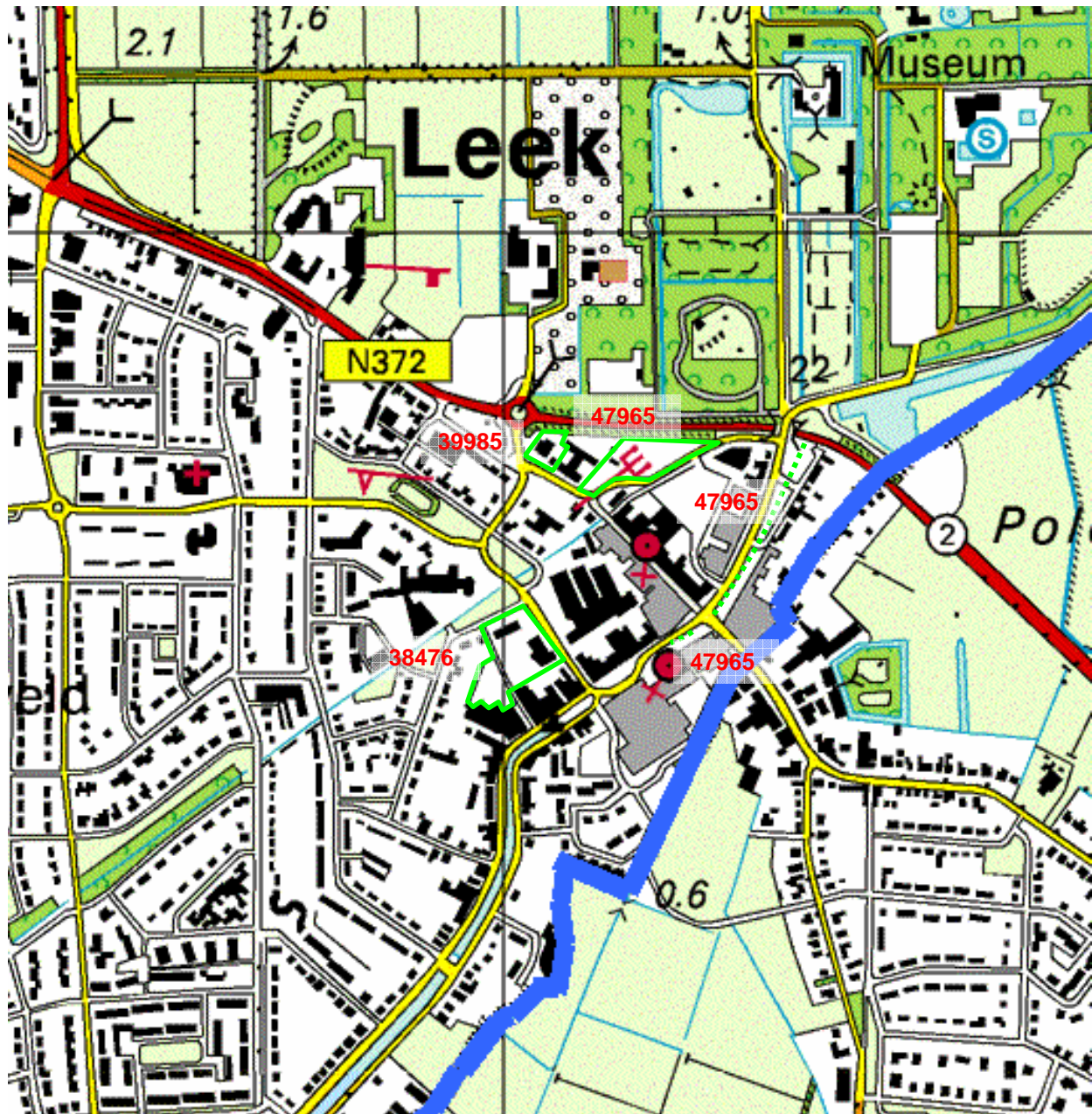
Rond het midden van de 16de eeuw ontstond het dorp Leek bij het in opdracht van de heer van Nienoord gegraven Hoofddiep. In de eeuwen daarna werden meerdere waterwegen in het gebied aangelegd, waaronder het Molenkanaal en de sloot van waaruit het veer van Nietap naar Groningen vertrok. Ook werd in de 80-jarige oorlog een schans aangelegd, ten oosten van het Hoofddiep op de grens van Groningen en Drenthe.

Tot aan het begin van de 20ste eeuw was de bebouwing van het dorp Leek geconcentreerd langs het Hoofddiep en langs de weg Midwolde-Roden tot aan het Molenkanaal. De overige gronden waren in gebruik als weiland. Pas vanaf de jaren '60 van de 20ste eeuw werd de rest van het plangebied bebouwd. In deze tijd werd ook het Leekster Hoofddiep gedempt.

Gezien de archeologische en historische waarden die binnen het Centrumgebied van Leek te verwachten zijn, wordt geadviseerd om bij nieuwe bodemingrepen die dieper reiken dan 40 cm onder maaiveld en een oppervlak van 50 m² of meer bedragen, een gedetailleerd archeologisch bureauonderzoek uit te laten voeren. Het bureauonderzoek is in dat geval specifiek gericht op de planlocatie, het planvoornemen, de bekende verstoringen in het plangebied en eventueel ook de mogelijkheden voor planaanpassing.

Het uitvoeren van een archeologisch bureauonderzoek geldt uiteraard niet voor die delen van het centrumgebied die in het kader van een eerder uitgevoerd bureauonderzoek zijn vrijgegeven of die tijdens een archeologisch veldonderzoek volledig zijn onderzocht. In deze gebieden is indien archeologische resten worden aangetroffen uiteraard nog wel een meldingsplicht van kracht (Monumentenwet, 1988). Zie figuur 8 voor een overzicht van de onderdelen van het centrumgebied waar geen archeologisch onderzoek nodig is.

Figuur 8: Plangebied Centrumgebied Leek op de topografische kaart (Topografische atlas Groningen): de onderzochte gebieden waar geen archeologisch vervolgonderzoek nodig is, zijn aangegeven met een felgroene omlijning en deels met felgroene stippellijnen (onderzoeksmeldingen 38476, 39985 en delen van 47965). De gemeentegrens is aangegeven met een dikke blauwe lijn.

Bijlagen

- Geomorfologische kaart;
- Uitsnede fysisch geografische kaart;
- Kaart archeologie.

Geraadpleegde literatuur, bronnen en kaarten

Actueel Hoogtebestand Nederland (www.ahn.nl)

ANWB, 2004. *Topografische Atlas Groningen 1:25.000*. ANWB bv, Den Haag.

Archeologische Monumentenkaart (AMK) van de provincie Groningen.

Archeologisch Informatiesysteem (ARCHIS) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Brood, P., A.H. Huussen & J. van der Kooi, 1999. *Nieuwe Groninger Encyclopedie*. REGIO-Projekt Uitgevers, Groningen.

Cultuurhistorische Waardenkaart Groningen. Provincie Groningen 2004.

Database van verdwenen molens in Nederland (www.molendatabase.org)

Grote Historische topografische Atlas Groningen ± 1900 – 1930, schaal 1: 25000. Uitgeverij Nieuwland, 2006. Tilburg.

Grote Historische Atlas van Nederland, 1: 50000. Deel 2: Noord-Nederland 1851 – 1851. Wolters-Noordhoff Atlasproducties, 1990. Groningen.

Historisch Geografisch Informatiesysteem (www.hisgis.nl)

Luchtfoto's (maps.google.nl en bing.com/maps)

Minuutplans uit het begin van de negentiende eeuw en overige historische kaarten (www.watwaswaar.nl)

Protestantse Gemeente Leek – Oldebert (www.pglo.nl)

Schroor, M & J. Meijering, 2007. *Golden Raand, Landschappen van Groningen*. In Boekvorm Uitgevers, Assen.

Snijders, F.L., 1985. *Fysische geografie in de provincie Groningen*. Milieu- en landschapsonderzoek Provinciaal Planologische Dienst. Groningen.

Stiboka, 1985. *Bodemkaart van Nederland, schaal 1: 50.000. Uitgave 1973* Stiboka, Wageningen (Toelichting gepubliceerd in 1986; kaartopname door A.E. Clingeborg et al.).

Versfelt, H.J. & M. Schroor, 2005. *De atlas van Huguenin; militair-topografische kaarten van Noord-Nederland, 1819-1829*. Heveskes Uitgevers/Drentse Historische Vereniging, Groningen/Veendam.

Archeologische periodes

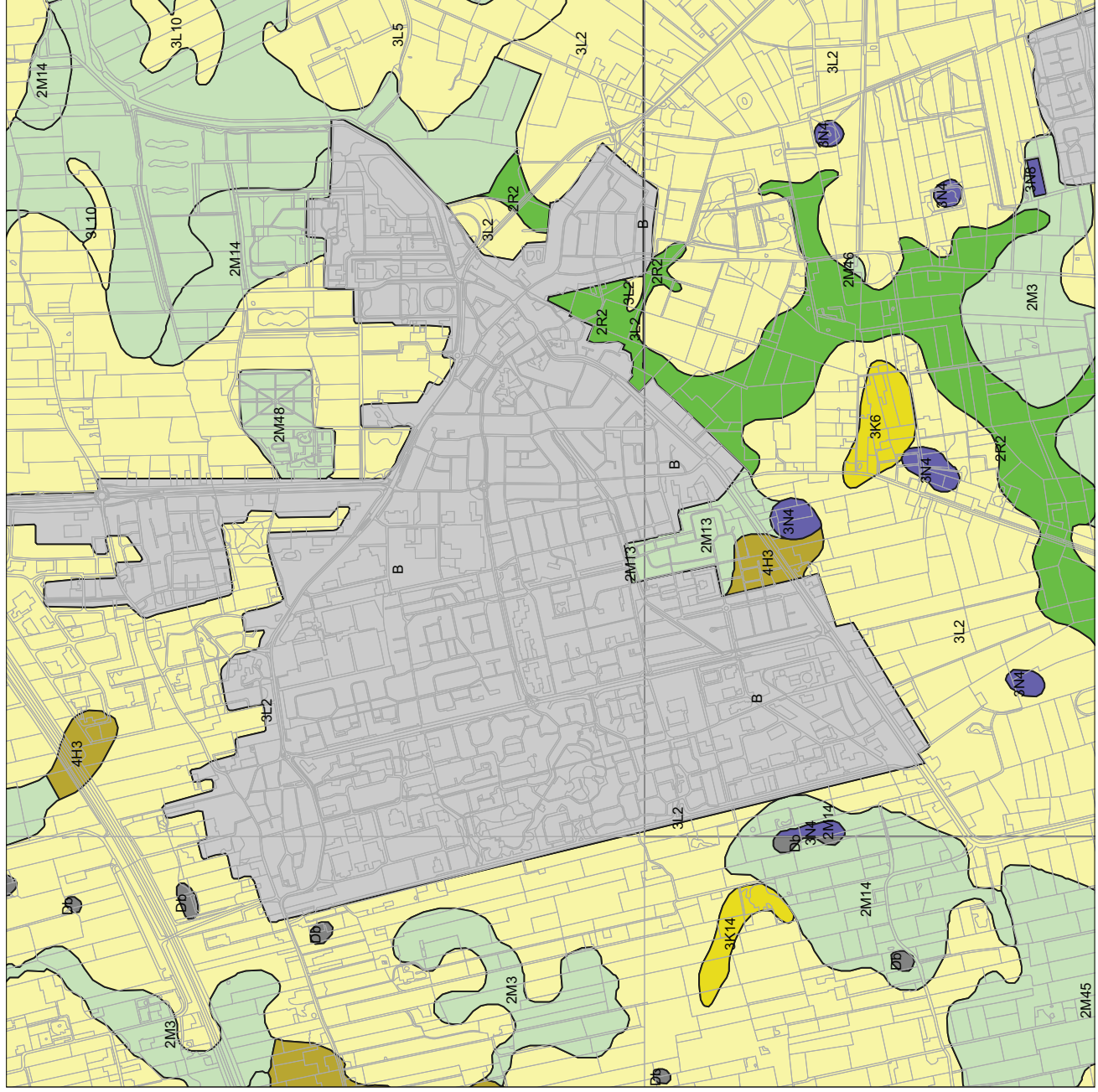
paleolithicum	tot 8800 v.Chr.
paleolithicum vroeg	tot 300000 C14
paleolithicum midden	300000 - 35000 C14
paleolithicum laat	35000 C14 - 8800 v.Chr.
paleolithicum laat A	35000 - 18000 C14
paleolithicum laat B	18000 C14 - 8800 v.Chr.
mesolithicum	8800 - 4900 v.Chr.
mesolithicum vroeg	8800 - 7100 v.Chr.
mesolithicum midden	7100 - 6450 v.Chr.
mesolithicum laat	6450 - 4900 v.Chr.
neolithicum	5300 - 2000 v.Chr.
neolithicum vroeg	5300 - 4200 v.Chr.
neolithicum vroeg A	5300 - 4900 v.Chr.
neolithicum vroeg B	4900 - 4200 v.Chr.
neolithicum midden	4200 - 2850 v.Chr.
neolithicum midden A	4200 - 3400 v.Chr.
neolithicum midden B	3400 - 2850 v.Chr.
neolithicum laat	2850 - 2000 v.Chr.
neolithicum laat A	2850 - 2450 v.Chr.
neolithicum laat B	2450 - 2000 v.Chr.
bronstijd	2000 - 800 v.Chr.
bronstijd vroeg	2000 - 1800 v.Chr.
bronstijd midden	1800 - 1100 v.Chr.
bronstijd midden A	1800 - 1500 v.Chr.
bronstijd midden B	1500 - 1100 v.Chr.
bronstijd laat	1100 - 800 v.Chr.
ijzertijd	800 - 12 v.Chr.
ijzertijd vroeg	800 - 500 v.Chr.
ijzertijd midden	500 - 250 v.Chr.
ijzertijd laat	250 - 12 v.Chr.
Romeinse tijd	12 v.Chr. - 450 n.Chr.
Romeinse tijd vroeg	12 v.Chr. - 70 n.Chr.
Romeinse tijd vroeg A	12 v.Chr. - 25 n.Chr.
Romeinse tijd vroeg B	25 - 70 n.Chr.
Romeinse tijd midden	70 - 270 n.Chr.
Romeinse tijd midden A	70 - 150 n.Chr.
Romeinse tijd midden B	150 - 270 n.Chr.
Romeinse tijd laat	270 - 450 n.Chr.
Romeinse tijd laat A	270 - 350 n.Chr.
Romeinse tijd laat B	350 - 450 n.Chr.
middeleeuwen	450 - 1500 n.Chr.
middeleeuwen vroeg	450 - 1050 n.Chr.
middeleeuwen vroeg A	450 - 525 n.Chr.
middeleeuwen vroeg B	525 - 725 n.Chr.
middeleeuwen vroeg C	725 - 900 n.Chr.
middeleeuwen vroeg D	900 - 1050 n.Chr.
middeleeuwen laat	1050 - 1500 n.Chr.
middeleeuwen laat A	1050 - 1250 n.Chr.
middeleeuwen laat B	1250 - 1500 n.Chr.
nieuwe tijd	1500 - heden
nieuwe tijd A	1500 - 1650 n.Chr.
nieuwe tijd B	1650 - 1850 n.Chr.
nieuwe tijd C	1850 - heden

Geomorfologische kaart van Leek en omgeving

25-07-2012

223517 / 577678

Legenda

TOP10 ((c)TDN)

GEOMORFOLOGIE ((c)Alterra)

- Wanden
- Hoge heuvels en ruggen
- Terpen
- Hoge duinen
- Plateaus
- Terrassen
- Plateau-achtige vormen
- Waaiervormige glooiingen
- Niet-waaiervormige glooiingen
- Lage ruggen en heuvels
- Wolven
- Vlakten
- Laagten
- Ondiepe dalen
- Matig diepe dalen
- Diepe dalen
- Water
- Bebouwing
- Overig (Dijken etc)

Archis2
 Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
 Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

218949 / 573111

Fysisch geografische kaart Leek en omgeving

Kaart archeologie Leek en omgeving

Combinatiekaart van AMIK, Bodemkaart en Archis

223530 / 577391

27-07-2012

Legenda

- VONDSMELDINGEN
- WAARNEWINGEN
- HUIZEN
- BODEM ((c)Alterra)
- MONUMENTEN**
 - archeologische waarde
 - hoge archeologische waarde
 - zeer hoge archeologische waarde
 - zeer hoge arch waarde, beschermd
- TOP10 ((c)TDN)**
 - bebouwd gebied
 - doorgaande wegen
 - bos
 - bouwland
 - weiland
 - boomgaard/kwekerij
 - heide
 - zand
 - begraafplaats
 - water
 - overig bodemgebruik

Archis2

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

219354 / 573215